

Näkyvä ja näkymätön korkeakoulutuksen kielikoulutuspolitiikka

Julkaistu 11. toukokuuta 2011. Kirjoittanut Taina Saarinen.

Korkeakoulutuksen yhteydessä ei tavata puhua CLIL-opetuksesta, vaikka suomalaiset korkeakoulut ovat Euroopan kärkeä vieraskielisen (käytännössä englanninkielisen) opetuksen tarjoamisessa. Käsittelen tässä artikkelissa korkeakoulutuksen kansainvälistymistä kielen näkökulmasta lyhyesti historian, nykypolitiikan ja tulevaisuuden ennakoitien kautta.

Kansallinen korkeakoulutus ja kansallisten kielten läpimurto

Latina oli korkeakoulutuksen kieli 1800-luvun alkuun saakka. Opetuskielenä sen haastoi Suomessa ensin ruotsi, ja sitten vähitellen suomi. Väitöksissä latina säilyi ainoana mahdollisena kielenä 1800-luvun puoliväliin saakka, kunnes ruotsi (1852) ja suomi (1858) tuotiin sen rinnalle. (Klinge et al. 1987; Tommila 2006; Hakulinen et al. 2009.)

Latina oli myös kansainvälistymisen kieli, kunnes saksa korvasi sen 1800-luvun lopulla. Tiedossani ei ole, herättikö latinan voimakas asema samanlaista kritiikkiä kuin englannin lingua franca -asema yliopistojen kansainvälistymisessä nykyään saattaa aiheuttaa. Anna Mauranen veikkasi Tutkijoiden ja kansanedustajien seura Tutkas ry:n kokouksessa marraskuussa, että latina kohtasi aikanaan vähemmän emotionaalista vastustusta, koska sillä ei ollut äidinkieliä puhujia, päinvastoin kuin englannilla nykyään (Saarinen 2011a). Latinaa ei ilmeisesti koettu samanlaisena uhkana äidinkielenä puhutuille kielille kuin englanti nykyään, ja myös katolisen kirkon voimakas yhtenäistävä rooli etenkin uskonpuhdistukseen saakka vahvisti latinan asemaa.

Itsenäistymisen aika

Itsenäistymisen aika oli myös korkeakoulupoliittisesti kuumien kielikiistojen aikaa. Kiistat kärjistyivät Helsingin yliopiston kielitilanteeseen, mutta niillä oli heijastumia muuallekin. Turkuun perustettiin itsenäistymisen alkuvuosina kaksi yksityistä yliopistoa keräysrahoilla, ja molempien perustamisen taustoilta löytyy kieli-ideologisia perusteita. Ruotsinkielinen Åbo Akademi perustettiin vuonna 1919 kärjistetyksi siksi, että Helsingin yliopiston koettiin

suomenkielistyvän liian nopeasti. Vastaavasti suomenkielisen Turun yliopiston perustamisen taustalla kolme vuotta myöhemmin oli pelko Helsingin yliopiston liian hitaasta suomenkielistymisestä. (Klinge 1987; Tommila 2006.)

Korkeakoulupoliittisen kielikiistat laantuivat 1930-luvulla, kun Helsingin yliopiston kaksikielisyyden periaatteet ja käytänteet saatiin sovittua. Korkeakoulupolitiikassakin siirryttiin aluepoliittisesti ohjaillun korkeakoulupolitiikan aikaan, kun toisen maailmansodan jälkeen perustettiin useita uusia yliopistoja maan keski-, itä- ja pohjoisosiin. Toki kielikysymys on ainakin implisiittisesti näidenkin yliopistojen perustamisen taustoilla: uudet yliopistot olivat leimallisesti suomenkielisiä.

Toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan liittyy uudenlainen kielipoliittinen kehityskulku, jossa englantia korvasi saksan suomalaisen korkeakoulutuksen kansainvälisenä kielenä. Tähän vaikutti ainakin kaksi tekijää. Yhtäällä Saksa menetti toisen maailmansodan jälkeen sen poliittisesti ja kulttuurisesti keskeisen aseman, joka sillä oli Suomessa ollut. Toinen syy, joka liittyy pikemminkin englannin merkityksen kasvuun, löytyy Yhdysvaltain harjoittamasta aktiivisesta ”kulttuuriulkopolitiikasta”. Toisen maailmansodan jälkeen Yhdysvallat alkoi ensin ohjata Suomen takaisin maksamia sotilainoja ja niiden korkoja suomalaisten opiskeluun Yhdysvalloissa, ja vuonna 1952 Suomi liittyi kansainväliseen Fulbright-verkoston.

Kansainvälistymisen aika

Suomalaisten yliopistojen massoitessa toisen maailmansodan jälkeen alettiin rakentaa varsinaista systemaattista korkeakoulupolitiikkaa. Ensi vaiheessa kansainvälistyminen ei kuulunut uudenlaisen korkeakoulupolitiikan keskiöön, mutta 1980-luvulla ja varsinkin 1990-luvulla tilanne muuttui. Jo 1980-luvulla yliopistojen henkilövaihto alkoi kasvaa, ja tuolloin yliopistoissa aloitettuun tulosjohtamispolitiikkaan kuuluivat myös kansainvälistymiseen liittyvät pienet tulospalkkiot. Kansainvälisen henkilövaihdon keskus CIMO perustettiin vuonna 1991 edistämään koulutuksen kansainvälistymistä.

Suomessa lähdettiin 1990-luvulla voimakkaasti perustamaan kansainvälisiä tutkinto-ohjelmia kansainvälisten opiskelijoiden houkuttelemiseksi, mutta myös ”kotikansainvälistymisen” eli omassa maassa saatavien kansainvälisten kontaktien edistämiseksi. Etenkin ammattikorkeakoulut olivat aktiivisia tässä uudessa toimintamuodossa. 1990-luvulla vieraskielisissä ohjelmissa oli vielä jonkin verran saksan- ja ranskankielisiä, mutta vähitellen englantia on käytännössä jäänyt ainoaksi kansainvälisten tutkinto-ohjelmien kieleksi.

”Vieraskielisen” opetuksen kehittyminen

Kansainvälisten ohjelmien määrä kasvoi nopeasti. Vuonna 1996 suomalaisissa yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa oli 75 vieraskielistä ohjelmaa. Vuonna 1999 lukema oli lähes kaksinkertainen, ja joulukuussa 2010 suomalaisissa yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa oli kaikkiaan 335 tutkintoon (kandidaatti- ja maisteritasot) johtavaa kansainvälistä koulutusohjelmaa. Suomi onkin Alankomaiden ohella (ja eri tavoin mitattuna) Euroopan suurin vieraskielisten tutkinto-ohjelmien tuottaja (Wächter & Maiworm 2008.)

Vuoden 2004 yliopistolaki antoi yliopistoille ensimmäistä kertaa mahdollisuuden antaa tutkintoja muillakin kuin virallisilla opetuskielillään, ja tämä mahdollisuus säilyi vuonna 2009 annetussa uudessa yliopistolaissa. Jo tuota ennen oli toki ollut mahdollista antaa opetusta myös muilla kuin kotimaisilla kielillä.

Kansainvälistymisstrategia 2009

Vuonna 2009 hyväksyttiin uusi korkeakoulutuksen kansainvälistymisstrategia (Opetusministeriö 2009). Tämäkin dokumentti viittaa systemaattisesti korkeakoulujen “vieraskieliseen” opetukseen, kun kyse käytännössä englanninkielisestä opetuksesta:

Korkeakoulut tarjoavat korkeatasoista vahvuusalueilleen keskittyvää vieraskielistä opetusta sekä hyödyntävät aktiivisesti kansainvälisen yhteistyön mahdollisuuksia erityisesti EU- ja pohjoismaisessa yhteistyössä. (Opetusministeriö 2009, 26)

Silloinkin kun englannin voimakas asema tunnustetaan, viitataan yleisemmin *vieraisiin kielisiin*:

Korkeakoulut ovat lisänneet vieraskielistä tutkintoon johtavaa koulutusta. Englanninkielinen opetustarjonta on korkeakoulutuksemme kokoon nähden poikkeuksellisen laajaa. (Opetusministeriö 2009, 14)

Opetusministeriön kansainvälisyysstrategiassa näkyvä kaksijakoinen suhtautuminen ”vieraskielisyyteen” ja englannin asemaan heijastaa yhtäältä sitä käytännöllistä kokemusta, että Englanti on tällä hetkellä länsimaisen kansainvälistymisen tärkein kieli, ja toisaalta sitä suomalaista tavoitetta, että ”vieraskieliseen” pitäisi kuulua myös muita kieliä. Englannin ja ”vieraskielisen” kytkeminen yhteen tällä tavalla kuitenkin myös häivyttää kielen kansainvälistymisestä. Tätä kielen näkymättömyyttä käsittelem seuraavaksi.

Tutkimustapaus: korkeakoulutus ja “näkymätön kieli”

Kielen näkymättömyys näyttää olevan tuttu ilmiö kansainvälistymisen ja globalisaation yhteydessä – muuallakin kuin Suomessa. American Association for Applied Linguistics (AAAL) järjesti maaliskuussa 2011 konferenssin, jossa Mary Louise Pratt piti kutsuesitelmän aiheesta ”Why Don't Theories of Globalization Think About Language?”. Riitta Pyykkö (2011) on samaan tapaan pohtinut kielen näkymättömyyttä suomalaisessa innovaatiopolitiikassa. Kieli on kansainvälistymisessä näkymätön, mutta miksi?

Tarkastelin yhtä artikkelia (Saarinen 2011b) varten neljän yliopiston ja neljän ammattikorkeakoulun vieraskielisten koulutusohjelmien www-etusivujen lyhyet markkinointitekstit, jotka löytyivät ohjelmien Internet-sivustojen etusivuilta. Tapauksia oli kaikkiaan 73. Hain näistä teksteistä nimenomaan mainintoja kielestä.

Kaikkiaan 40 tapauksessa kieltä ei mainittu lainkaan (sen paremmin kuin ”kulttuurina”, jonka myös otin tarkasteluun). Viidessä ohjelmassa englannin kieli nousi esille edellytyksenä

opintojen suorittamiselle esimerkiksi mainintana jonkun kielitutkinnon suorittamisesta. 21 ohjelman teksteissä viitattiin epäsuorasti tai suoraan siihen, että vieraskieliseen ohjelmaan osallistuminen tuottaa automaattisesti kielitaitoja ja/tai kulttuuritaitoja. Loput ohjelmat (7) olivat sellaisia, joissa kielet ja/tai kommunikaatio ja/tai interkulttuuriset taidot olivat itse asiassa ohjelman sisältöä.

Mitä kielen itsestänselvyys tarkoittaa?

Näyttää siltä, että kieltä – sen paremmin vierasta kuin omaa – ei problematisoida vieraskielisessä opetuksessa. Kielellä ei siis näytä olevan ääneen lausuttua roolia kansainvälistymisessä, mikä tuntuu oudolta ajatellen niitä monikulttuurisessa ympäristössä toimimisen tavoitteita, joita esimerkiksi kansainväliseen opiskeluun liitetään. Kielen näkymättömyys tuottaakin vaikutelmaa kielestä itsestään selvänä tekijänä, jota ei erikseen tarvitse nostaa kansainvälistymisen tavoitteistoon.

Kielen itsestänselvyys tai näkymättömyys voi tarkoittaa ainakin kahta asiaa.

Ensinnäkin, englannin asemaa pidetään itsestään selvänä, jolloin vain poikkeukset mainittaisiin. Englanti on saavuttanut sellaisen aseman, että se on muuttunut jonkinlaiseksi kansainvälistymisen normiksi muutamassa vuosikymmenessä.

Toiseksi, kieli nähdään välineellisesti, opiskelun ja elämisen teknisenä (apu-)välineenä. Tämä saattaa kuvastaa sellaista käsitystä kielestä, jossa kansainvälistymiseen tarvittava kielitaito on oman alan sanastoa tai kulttuurien välisessä kanssakäymisessä tarvittavaa small talkia.

Eufemistisella puheella vieraskielisistä ohjelmista on varmasti taustallaan myös aito halu edistää muidenkin kielten asemaa. Tämä on ollut korkeakoulupolitiikan tavoitteena 1990-luvulta alkaen (ks. Tella et al. 1999). Toisaalta kielen näkymättömyyden taustalla saattaa olla myös haluttomuus tunnustaa englannin voimakas asema suomalaisessa yhteiskunnassa (esim. Hakulinen et al. 2009 ja kritiikkiä englannin asemaan Suomessa; Leppänen et al. 2008 analyysia englannista Suomessa).

Kansainvälistyminen ja kielen paradoksi

Virallisesti suomalaisen kansainvälistymisen tarkoituksena on houkutella maahan kansainvälisiä opiskelijoita, mutta myös kansainvälistää suomalaisia opiskelijoita. Mutta ovatko nämä yhteensopivia tavoitteita? Millaista kansainvälistymistä edistää englanninkielisten ohjelmien tarjoaminen itsestään selvästi kansainvälisinä?

Tilanne näyttäisikin heijastavan jonkinlaista kielen paradoksia: lisääntyvä kansainvälinen kanssakäyminen saattaa itse asiassa johtaa kielelliseen homogenisoitumiseen, kun globaalin liikkuvuuden myötä käytettävissä olevien kielten määrä rajoittuu käytännössä englantiin (tai joillakin alueilla espanjaan ja ranskaan). Tämä voi toisaalta olla myös makropoliittinen harha, jos johtopäätöksiä tehdään pelkästään politiikkadokumenttien perusteella. Esimerkiksi Tanskassa tekeillä olevan tutkimuksen mukaan kansainväliset opiskelijat käyttävät lingua franca -englannin lisäksi yhteisenä kielenään myös paikallisia kieliä etenkin

epämuodollisessa kanssakäymisessä. Kiinnostavaa, mutta toistaiseksi vielä tutkimukseni ulottumattomissa, on myös pohtia kielen asemaa korkeakoulujärjestelmien kulttuurisessa ja kielellisessä eriytymisessä tai eri tutkimusalueiden ja -traditioiden kielellisessä eriytymisessä.

Tulevaisuuden ennakoiteja?

Näyttää siis siltä, että kielen yhteiskunnalliseen näkyvyyteen on ainakin tähän saakka aina liittynyt jonkinlaista kansallista kuohuntaa. Suomessa esimerkkejä tästä ovat 1800-luvun puolivälin kansallinen herääminen ja itsenäisyyden alkuvaiheen aitosuomalaisuusvaiheet. Tätä kirjoitettaessa, huhtikuussa pidettävien eduskuntavaalien alla, on selvää että tällainen vaihe Suomen historiassa on tavalla tai toisella taas käynnissä, kun kielestä on tullut keskeinen eduskuntavaalikysymys. Huolta kansallisen kielen asemasta kansainvälistymisessä kuvastaa myös se, että noin vuosi sitten erään yliopiston (suomalainen) opiskelija teki valituksen englanninkielisestä opetuksesta ja vetosi perustuslailliseen oikeuteensa saada opetusta omalla äidinkielellään. Kieli on taas tulossa näkyväksi.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian tutkijatohtori Soveltavan kielentutkimuksen keskuksessa.

Lähteet

- Hakulinen, Auli, Jyrki Kalliokoski, Salli Kankaanpää, Antti Kanner, Kimmo Koskenniemi, Lea Laitinen, Sari Maamies & Pirkko Nuolijärvi 2009. *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 7. <http://www.kotus.fi>. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Klinge, Matti (toim.) 1987. *Helsingin yliopisto 1640–1990, osa I: Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808*. Helsinki: Otava.
- Leppänen, Sirpa, Tarja Nikula & Leila Käätä (toim.) 2008. *Kolmas kotimainen. Lähikuvia englannin käytöstä Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Opetusministeriö 2009. *Korkeakoulujen kansainvälistymisstrategia 2009–2015*. Opetusministeriön julkaisuja 2009:21. Helsinki: Opetusministeriö.
- Pyykkö, Riitta 2011. Näkymätön kieli tulevaisuuden työssä. Teoksessa Marjut Johansson, Pirkko Nuolijärvi & Riitta Pyykkö (toim.) *Kieli työssä. Asiantuntijatyön kielelliset käytänteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saarinen, Taina 2011a. Kielen näkyvyys ja näkymättömyys tutkimuksen kansainvälistymisessä. *Tiedepolitiikka* 36(1), 57–59.
- Saarinen, Taina 2011b. Internationalisation of Finnish higher education – is language an issue? *International Journal of the Sociology of Language*. Forthcoming.
- Tella, Seppo, Anne Räsänen & Anne Vähäpassi 1999. *Teaching through a foreign language. From tool to empowering mediator*. Publications of higher education Evaluation council 5:1999. Helsinki: Edita.
- Tommila, Päiviö 2006. Research and the origins of research policies (1809–1917). In Päiviö Tommila & Aura Korppi-Tommola (eds.), *Research in Finland – A history*, 47–69. Helsinki: Helsinki University Press and the Federation of Finnish Learned Societies.
- Wächter, Bernd & Maiworm, Friedhelm 2008. *English-taught programmes in European higher education. The picture in 2007. ACA papers on international cooperation in education*. Bonn: Lemmens.

Tähän artikkeliin liittyvät asiasanat:
kansainvalistyminen, korkeakoulutus